

СПЕЦИФІКА ВІДАПЕЛЯТИВНИХ ПРІЗВИЩ СУБСТАНТИВНОГО ТИПУ В АНТРОПОНІМІКОНІ ПІВНІЧНОЇ ДОНЕЧЧИНИ

Проаналізовано українські прізвища північної Донеччини, утворені шляхом ономації; встановлено кількісні характеристики цих прізвищ, визначено найпоширеніші словотвірні різновиди відапелятивних прізвищ іменникового типу, виокремлено та проаналізовано семантику найчастотніших суфіксів, наявних в антропоосновах північної Донеччини.

Ключові слова: апелятив, прізвище, антропооснова, суфікс, субстантивний, іменник.

Проанализированы украинские фамилии северных районов Донецкой области, образованные путем ономазации; установлены количественные характеристики этих фамилий, определены наиболее распространенные разновидности отапелятивных фамилий именного типа, выделена и проанализирована семантика наиболее частотных суффиксов, имеющих в антропоосновах северных районов Донецкой области,

Ключевые слова: апеллатив, фамилия, антропооснова, суффикс, субстантивированный, существительное.

The article gives analysis of the Ukrainian surnames formed from nouns, quantitative characteristics of these surnames are stated; the most widely spread word-forming types of appellative noun-like surnames are defined; it describes semantics of the most frequent suffixes traced in anthroponymic stems of Northern parts of Donetsk region.

Keywords: appellative, surname, anthroponymic stem, suffix, substantivized, noun.

Відапелятивні прізвища в кожній мові є важливим елементом загальномовної та історико-культурної спадщини народу. Дослідження цих антропооснов необхідне, оскільки прізвища є своєрідними пам'ятками історії народу, свідченням певної епохи, вони здатні зберігати лексеми будь-якого історичного періоду.

Як специфічний клас лексики, найбільш тісно пов'язаний із життям людини, відапелятивні прізвища ілюструють різноманітні аспекти життя народу й оточуючих його реалій – побут, заняття, сімейний стан, фізичні та психічні ознаки, соціальну організацію, тваринний і рослинний світ тощо.

При дослідженні апелятивної лексики, відображеної в основах прізвищ, аналізуємо етимологічне значення тих слів, що послугували твірною базою для антропонімів, оскільки чітко встановити мотиви виникнення антропонімів сьогодні неможливо. Прізвища здебільшого є результатом багатоступового процесу творення. Проте шляхи переходу апелятивів у прізвища теж неоднакові. Порівняємо: апелятив *батрак* – прізвисько *Батрак* – прізвище *Батрак*; в інших випадках цей шлях міг бути довшим: апелятив *волос* – прізвисько *Волос* – прізвисько *Волосюк* – прізвище *Волосюк* тощо.

Питання словотвору прізвищ привертає увагу широкого кола дослідників, про що свідчить значна кількість наукових робіт, виконаних на матеріалі різних мов, у тому числі й української. Одні вчені аналізують усю словотвірну систему антропонімів української мови (Ю. К. Редько), інші – об'єктом вивчення обирають прізвища окремих регіонів (Б. Б. Близнюк, Г. С. Бучко, Л. О. Кравченко,

Т. Д. Космакова, С. Є. Панцьо, Г. Д. Панчук, П. П. Чучка, С. В. Шеремета, Ю. М. Новикова, Р. М. Падалка та ін.), а деякі – досліджують характерні словотвірні процеси антропонімії й розглядають питання, пов'язані з походженням антропонімічних суфіксів (Л. Л. Гумецька, І. М. Желєзняк, Ю. О. Карпенко, Л. Т. Масенко, В. В. Німчук, А. М. Поповський, Г. В. Семеренко, І. Д. Сухомлин, О. Б. Ткаченко та ін.).

Необхідність дослідження антропонімікону північної Донеччини зумовлено потребою детально проаналізувати своєрідність апелятивів-іменників, відбитих у прізвищевих феноменах цього регіону. Прізвища північної Донеччини не були предметом спеціального ономастичного вивчення, тому ці антропооснови необхідно дослідити з погляду збереження в їх складі рідковживаних лексем, а також із погляду відповідної словотвірної специфіки, оскільки у твірних основах наявні не лише активні, а й давні словотворчі елементи. Результати нашого дослідження виявляють регіональну специфіку цієї території й доповнюють загальну картину антропонімікону східної України. Необхідність всебічного й комплексного аналізу прізвищ цього географічного регіону зумовлює актуальність обраної теми.

Об'єктом нашого дослідження є сучасні українські прізвища північної Донеччини. Метою роботи є ретельний аналіз прізвищ, ідентичних апелятивам-іменникам. Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань: здійснити кількісний аналіз прізвищ, співвідносних із апелятивами-іменниками; виявити структурно-словотвірні варіанти, відбиті в антропоосновах; виокремити найчастотніші апелятиви, збережені в основах прізвищ.

В антропоніміконі північної Донеччини прізвища, утворені семантичним, або лексико-семантичним, способом, або, за сучасною термінологією, шляхом ономатизації, тобто переходу загальних назв через зміну функції до розряду прізвищ, займають значне місце. Особливістю цих прізвищ є те, що вони утворені без допомоги спеціальних формантів. Останні, якщо вони є у складі антропоніма, входять до структури прізвищ не як твірні елементи, а як сегмент похідної основи.

Прізвища, утворені семантичним способом, надзвичайно поширені на території всієї України [1, с. 15; 4, с. 9; 6; 7; 8, с. 88; 268, с. 23; 13 та ін.]. За підрахунками Ю. К. Редька, у Донецькій області вони складають 18,20 % [10, с. 200], а дослідження В. Д. Познанської засвідчили, що їх зафіксовано 25,60 % [9, с. 13]. Наші матеріали дають змогу уточнити дані цих дослідників. Загальна кількість таких прізвищ у нашій картотеці – 5071 (що становить 44 % від загальної кількості всього фактичного матеріалу).

Кількісні характеристики цих прізвищ залежать від того, які саме антропооснови вважати семантичними утвореннями. Можна виокремити три проблемні моменти у визначенні кількості прізвищ, утворених лексико-семантичним способом: наявність неоднозначних тлумачень прізвищ, оформлених поліфункціональними суфіксами, різноманітні етимологічні пояснення антропооснови, визначення способу творення відапелятивних прізвищ ад'єктивного типу, аналіз прізвищ-комполітивів із погляду словотвору.

Одна з найголовніших причин визначення кількісних показників прізвищ, утворених лексико-семантичним способом, – це велика кількість неоднозначних утворень, суфікси яких можна вважати демінутивними чи патронімічними, а відповідно їх можна тлумачити і як семантичні, і як морфологічні утворення [13, с. 523], наприклад: *Василина* (9) < Василь+ина чи Василина, *Климан* (2) < Клим+ан чи Климан, *Зінець* (3) < Зінь+ець чи Зінець.

Другою причиною, на думку П. П. Чучки, є те, що не завжди чітко можна встановити походження твірних основ конкретних прізвищ (наприклад, прізвище

Грига може мотивуватися місцевим варіантом імені чи прізвищем іншомовного походження (пор. рум. ім'я Griga) [13, с. 523].

Відсоток прізвищ, утворених семантичним способом, залежить також і від того, як аналізувати відапелятивні прізвища ад'єктивного типу. Деякі дослідники уналежнюють їх до морфолого-синтаксичного способу на тій підставі, що у процесі переходу прикметників до розряду іменників відбувається їх повна або часткова субстантивація [5, с. 124–133]. На думку Т. Б. Лукінової, семантичним шляхом виникли лише деякі прізвища на зразок *Кошовий*, оскільки відповідний прикметник субстантивувався раніше, ніж ця лексема закріпилася як власне ім'я [5, с. 126]. Проте, зауважує П. П. Чучка, часткова та навіть повна субстантивація прізвищ-прикметників, очевидно, не може бути достатньою підставою для виокремлення їх у певний структурний спосіб творення прізвищ. Не субстантивація була вирішальним моментом у виникненні прізвищ прикметникового зразка (*Бережний, Гладкий, Черговий*). Якісні та відносні прикметники стали власними назвами, у тому числі й прізвищами, не тому, що вони субстантивувалися, а тому, що із втратою лексичного значення вони переосмислилися і змінили свою номінативну функцію [13, с. 523].

Кількість прізвищ, утворених семантичним шляхом, залежить також від того, як аналізувати прізвища-композиції (наприклад, *Лихопуд, Рідкокаша*). Більшість дослідників, досліджуючи прізвища в синхронному аспекті, уналежнюють їх до синтаксично-морфологічного способу [2, с. 18–23; 10, с. 24]. На думку Ю. К. Редька, цим способом утворені прізвища, мотивовані складними іменами (наприклад, Будимир, Людмила) та складними апелятивами на зразок гречкосій, дармоїд [10, с. 174]. В. Д. Познанська вважає, що ці прізвища є семантичними утвореннями, оскільки переважна їх кількість відома як апелятиви чи прізвиська, а до мікросистеми прізвищ складні апелятиви та прізвиська потрапили шляхом трансономатизації й ономації [8, с. 94; 9; 13, с. 554–555].

Слід зауважити, що досі у вітчизняній антропоніміці не вироблено єдиної методики аналізу прізвищ, утворених семантичним способом. На думку І. І. Ковалика, «при вивченні слів, утворених семантичним способом творення, нема потреби виявляти морфемний склад аналізованого слова, оскільки це знаходиться за межами словотвірної характеристики і стосується вже морфологічної (або швидше морфемної) характеристики» [3, с. 51]. Беручи це до уваги, деякі ономасти аналізують такі прізвища з позицій семантики твірних основ, оскільки для науки першочергове значення має виявлення семантичних полів і ступінь їх участі у творенні прізвищ [10, с. 96–101].

Цей принцип аналізу прізвищ має й своїх опонентів. Наприклад, Я. С. Бистронь, який виступає проти класифікації прізвищ за семантикою основ, зауважує, що «в ній немає проблеми і предмета для дослідження» [15, с. 6–10]. З таким поглядом не всі дослідники погоджуються, оскільки виявлення лексико-семантичних груп, від яких утворилися прізвища, має велике значення для вивчення принципів номінації і в конкретних мовах, і в компаративному плані [4; 9; 13]. Інші дослідники, описуючи прізвища семантичного способу творення, враховують специфіку словотвору прізвищ, оскільки для науки цікавим є вивчення структури тих слів, які згодом ставали прізвищами [13, с. 525].

На думку П. П. Чучки, словотворчий аналіз прізвищ, утворених семантичним способом, не повинен суттєво відрізнятися від словотворчого аналізу інших слів (апелятивів, топонімів), утворених у такий же спосіб. Його першочерговим завданням є встановлення тієї функції аналізованого слова, яку воно виконувало, поки не стало спадковим антропонімом [13, с. 525], а отже, обидва підходи до аналізу прізвищ (семантичний і структурний) правомірні, оскільки для антропо-

німіки важливе вивчення і форми, і змісту слів, що стали індивідуальними прізви-ськами, а пізніше й прізвищами [9]. Тому в нашій роботі звернено увагу і на мор-фологічну структуру прізвищ.

Основою для виникнення прізвищ, утворених семантичним шляхом, послу-гували особові імена, топоніми та апелятиви. Залежно від того, слова яких лекси-ко-граматичних груп підлягали антропонімізації, пропонуємо виокремлювати ан-тропонімічні субстантиви та антропонімічні ад'єктиви.

До антропонімічних субстантивів уналежнюємо всі прізвища, утворені се-мантичним способом від особових імен, топонімів та апелятивів-іменників, що мають форму іменників. Залежно від того, онімна чи апелятивна назва переходила до мікросистеми прізвищ, серед усіх антропонімічних субстантивів виокремлює-мо три групи:

1. Прізвища, ідентичні особовим іменам.
2. Прізвища, ідентичні топонімам-іменникам.
3. Прізвища, ідентичні апелятивам-іменникам.

Прізвища, утворені шляхом ономастизації іменникової апелятивної лексики, займають в антропоніміконі північної Донеччини значне місце. Їх зафіксовано 2128 (18,3 % від загальної кількості всього фактичного матеріалу).

Прізвища цього зразка дуже різноманітні за семантикою і структурою ос-нов. Головну увагу в цьому розділі зосереджено на структурній характеристиці прізвищ.

До мікросистеми прізвищ переходили похідні, непохідні та складні апеля-тивні лексеми. У межах цієї групи прізвищ неактуальні граматичні категорії роду, числа та відмінка. Категорія роду належить до найхарактерніших категорій україн-ської мови, яка, крім іменника, поширюється на прикметник, дієслово, окремі фу-нкціональні вияви займенника, окремі числівники. Основною сферою вияву кате-горії роду є іменник.

На відміну від іменників, прізвища не мають категорії роду, хоч їм і власти-ва родова форма, зумовлена не лише граматичними, але й екстраграматичними явищами – залежить від статі особи (*Микола Іванчук і Валентина Іванчук*).

Прізвища, мотивовані непохідними іменниками, представлені всіма родами – **чоловічим** (354): *Буряк* (12), *Гай* (1), *Грек* (24), *Жук* (23), *Зуб* (3), *Каплун* (4), *Комар* (1), *Кулак* (2), *Куц* (3), *Мороз* (85), *Мушкет* (1), *Ніс* (2), *Пиріг* (3), *Розум* (1), *Солод* (1), *Сук* (4), *Хвіст* (1), *Холод* (19), *Цап* (5), *Череп* (1), *Чуб* (8), *Шик* (1), *Ячмінь* (12), **жіночим** (310): *Бандура* (15), *Біда* (1), *Блоха* (1), *Бульба* (2), *Верба* (13), *Губа* (39), *Доля* (2), *Дуда* (2), *Журба* (28), *Капуста* (24), *Нога* (1), *Половина* (1), *Ріпа* (3), *Рубаха* (1), *Скиба* (73), *Цибуля* (2), *Шабля* (48), *Ялина* (1), **середнім** (15): *Багно* (1), *Горло* (1), *Коліно* (2), *Лихо* (1), *Шило* (5), **спільним** (5): *Мазепа* (4) < мазепа 'брудна та неохайна людина' [12, с. 232], *Рева* (7), *Сирота* (6), *Скнара* (2), *Шульга* (24). Отже, порівняльний аналіз виявив, що в антропоніміконі північ-ної Донеччини у межах прізвищ, ідентичних апелятивам-іменникам, переважають антропооснови чоловічого роду, що засвідчує вищий ступінь антропонімізації цього роду.

Категорія числа – це єдність та протиставлення граматичного значення од-нини і граматичного значення множини. Вияв множинності в антропонімах відбу-вається тоді, коли вони слугують для найменування конкретних денотатів, або коли ці антропоніми не ідентифікують конкретних денотатів, а набувають поня-тійних ознак. В антропоніміконі північної Донеччини актуальною є лише форма однини. В. О. Горпинич стверджує, що відсутність семантичної ознаки обчислю-вання спричинила відсутність повноцінної семантико-граматичної категорії числа

у прізвищ, які мають лише форму числа – однини чи множини, тобто не змінюються за числами.

Переважає кількість прізвищ-іменників має форму називного відмінка, яка виконувала номінативну функцію.

В антропоніміці північної Донеччини зафіксовано також прізвища, утворені шляхом ономаїзації похідних апелятивів (їх у нашій картотеці – 547). Суфікси, наявні у складі цих антропооснов, надзвичайно різноманітні за значенням і матеріальним вираженням. Найбільш поширені у прізвищах суфікси на позначення особи. Серед них переважають форманти з агентивним значенням (**-ик**, **-ник**, **-ар**, **-ач**, **-ець**, **-ій**, **-ак**, **-к(а)**, **-ук/-'ук**, **-чук**, **-ух**, **-аль**, **-аш**, **-ай**, **-ур-а**, **-уш**, **-ан**, **-иш**) [9, с. 98]:

-ик, **-ник** (180): *Баитанник* (1), *Бражник* (5), *Винник* (11), *Гутник* (21), *Дворник* (12), *Десятник* (7), *Дудник* (72), *Калашник* (38), *Килимник* (1), *Ключник* (1), *Лісник* (11), *Олійник* (114), *Пасічник* (16), *Сотник* (27), *Стадник* (14), *Телятник* (1), *Шапошник* (12),

-ар (165): *Бондар* (61), *Дегтяр* (14), *Золотар* (5), *Кобзар* (37), *Кожухар* (1), *Котляр* (29), *Кочмар* (1), *Коцар* (9), *Кухар* (1), *Медар* (1), *Муляр* (4), *Пушкар* (4), *Решетар* (1), *Ситар* (1), *Соляр* (3), *Токар* (6), *Шинкар* (4), *Школяр* (6);

-ач (130): *Дергач* (5), *Ковач* (5), *Копач* (1), *Орач* (3), *Ткач* (58), *Трач* (7), *Трембач* (3);

-ець (123): *Кравець* (31), *Купець* (1), *Стрілець* (8), *Чернець* (8), *Швець* (9);

-ій (119): *Бублій* (4) < бублій 'той, хто випікає або торгує бубликами' [11, I, с. 104], *Дерій* (2) < дерій 'грабіжник' [11, I, с. 371], *Колодій* (10) < колодій 'колісник' [11, II, с. 271], *Плаксій* (8) < 'плакса' [11, III, с. 191], *Стогній* (1) < стогній 'той, хто стогне' [11, IV, с. 208], *Торохтій* (1) < торохтій 'той, хто багато говорить, базіка' [11, IV, с. 276].

Менш поширені із цим значенням форманти **-ак** (17): *Железняк* (1) < залізняк 'той, хто торгує залізом' [11, II, с. 59], *Рибак* (11) < рибак 'рибалка' [11, IV, с. 14], *Стрижак* (8) < стрижак 'назва коротко підстрижених солдат' [11, IV, с. 215], *Співак* (17) < співак 'той, хто співає' [11, IV, с. 176]; **-к-а** (13): *Рибалка* (35) < рибалка 'рибак' [11, IV, с. 14], *Прядка* (2) < прядка 'пряха' [11, III, с. 494], *Швачка* (4) < швачка 'швея' [11, IV, с. 488]; **-ук/-'ук**, **-чук** (12): *Гайдук* (1) < гайдук 'солдат' [11, I, с. 265], *Сердюк* (75) < сердюк 'охоронець; сердита людина' [11, IV, с. 115]; **-аль** (2): *Коваль* (118), *Скрипаль* (5) < скрипаль 'скрипач' [11, IV, с. 143]; **-ух** (1): *Пастух* (3); **-аш** (1): *Гармаш* (22) < гармаш 'артилерист' [11, I, с. 274]; **-ай** (1): *Лапай* (1) < лапай 'людина з великими руками' [11, II, с. 344]; **-ур-а** (1): *Танцюра* (5) < танцюра 'танцюрист' [11, IV, с. 246]; **-иш** (1): *Довбиш* (2) < довбиш 'литаврщик' [11, I, с. 401].

В антропоніміці північної Донеччини також наявні суфікси, що відомі в сучасному мовознавстві як форманти суб'єктивної оцінки (**-ик**, **-к-а**, **-ець**, **-ань**, **-к-о**, **-ок**, **-ул-я**, **-аль**, **-ут-а**, **-оч-к-а**, **-иц-я**, **-усь**, **-оч-к-о**, **-еч-к-а**, **-уш-к-о**, **-унь**, **-иль**, **-ак-а**, **-ур-а**, **-ух-а**, **-аг-а**, **-ар**, **-иг-а**, **-ун**, **-ух**, **-ил-о**, **-ур**), які надавали лексемам емоційно-експресивного значення. Серед цих формантів можна виокремити дві групи суфіксів:

1. Суфікси з позитивним емоційним забарвленням [9; 10, с. 13–15]:

-ик (250): *Бобрик* (3), *Горбик* (3), *Дідик* (10), *Дубик* (4), *Дядик* (1), *Жбанчик* (2), *Жевжик* (1) < жевжик 'горобець' [11, I, с. 478], *Котик* (3), *Кухтик* (2), *Ландик* (1) < ландо 'карега з відкидним верхом на чотири місця' [229, IV, с. 444], *Пузик* (6), *Усик* (3), *Чмелик* (2) < чміль 'джміль' [11, IV, с. 467];

-к-а (148): *Жилка* (1), *Журавка* (4), *Корзинка* (2), *Коробка* (17), *Коровка* (3), *Крапивка* (3), *Лисичка* (10), *Лопатка* (6), *Рибка* (2), *Ріпка* (1), *Ручка* (1), *Соломка* (1), *Щучка* (1);

-ець (133): *Баранець* (2), *Бугасць* (2), *Кабанець* (24), *Пазурець* (1), *Хлібець* (1);

-ок (6): *Барिशок* (5), *Грибок* (4), *Колосок* (5), *Усок* (1);

-оч-к-а (3): *Кісточка* (2), *Кукочка* (1) < кука 'вошь' [11, II, с. 320], *Мамочка* (3); **-ул-я** (2): *Бідуля* (1), *Носуля* (18); **-аль** (2): *Зубаль* (4), *Носаль* (3); **-иц-я** (1): *Копиця* (1); **-усь** (1): *Дідусь* (4); **-оч-к-о** (1): *Яблочко* (2); **-еч-к-а** (1): *Ложечка* (1); **-уш-к-о** (1): *Горюшко* (7); **-унь** (1): *Горбунь* (11); **-ич-иль** (1): *Мужичиль* (1).

2. Суфікси з негативним емоційним забарвленням [9; 10, с. 13–15]:

-ань (126): *Волохань* (4), *Головань* (20), *Горбань* (8), *Довгань* (9), *Мордань* (3), *Ухань* (1), *Хребтань* (5), *Цибань* (2), *Черевань* (2);

-ак-а (80): *Верещака* (2), *Задирака* (1), *Зубака* (3), *Ломака* (2), *Ревака* (8);

-ур-а (15): *Бахура* (2) < бахур 'хлопчик, дитина' [11, I, с. 34], *Гайдабура* (1) < гайдабура 'розбійник' [11, I, с. 265], *Козюра* (3), *Сагура* (1);

-аг-а/-'аг-а (15): *Верещага* (2), *Водяга* (1), *Горяга* (4), *Дубяга* (3), *Смоляга* (1), *Стовпяга* (3);

-ух-а (15): *Бакуха* (7) < бакай 'яма в річці', *Брязкуха* (1), *Лепетуха* (2);

-ар (8): *Губар* (6), *Зубар* (5); **-иг-а** (6): *Товпига* (1); **-ун** (6): *Дідун* (7); **-д-а** (5): *Маруда* (1) < маруда 'мямля' [11, II, с. 407], **-ух** (1): *Дідух* (2), **-ил-о** (1): *Тупило* (2); **-ур** (1): *Дідур* (2).

Проте іноді позитивне чи негативне емоційне забарвлення прізвиська (а згодом прізвища), стверджує Ю. К. Редько, могло залежати не від суфікса, а від значення основи, наприклад: основа прізвища *Добриця* (2) виражає позитивну характеристику, тоді як *Тупиця* (4) – навпаки [10, с. 134].

У прізвищах ці суфікси втратили емоційне забарвлення, тому тепер вони сприймаються як нейтральні прізвищеві форманти.

До розряду прізвищ переходила лексика, ускладнена не тільки суфіксами, але й префіксами. Такі прізвища нечисленні. В антропоніміконі північної Донеччини зафіксовано два актуальних префікса:

без- (16): *Безвус* (2), *Беззубик* (1), *Безкишка* (19), *Безнос* (4), *Безрук* (7), *Безручко* (6), *Безух* (5), *Безушко* (5).

не- (14): *Нежура* (3), *Непон* (26), *Непорада* (3), *Несмеха* (10), *Неткач* (1), *Несвіт* (1).

Слід наголосити, що стосовно питання про способи творення прізвищ із префіксами в основі думки вчених розходяться. На думку Ю. К. Редька, прізвища з префіксами без-, не- є утвореннями префіксального способу [10, с. 167]. Аналогічної думки дотримується й О. Д. Неділько. В. О. Шевцова виникнення цих прізвищ пов'язує із семантичним способом словотвору, що є, на нашу думку, переконливим, оскільки ці антропооснови виникли від відапелятивних прізвищ, у яких ці префікси вже виконували словотвірну функцію, а отже, дослідниця врахувала специфіку творення прізвищ порівняно з апелятивною лексикою.

Процесу ономатизації підлягали не лише прості, але й складні апелятиви. В. Б. Фридак зазначає, що для української антропонімії характерне збереження досить значної кількості композитів у ролі спадкових назв. Нами їх зафіксовано 224 (2 % від загальної кількості всього фактичного матеріалу).

Складні, чи двоосновні, прізвища здавна привертають увагу дослідників словотвору. Їх досліджували Л. Л. Гумецька, З. Г. Ніколаєнко, Ю. К. Редько, А. М. Поповський, І. Д. Сухомлин, В. Б. Фридак, М. Л. Худаш, П. П. Чучка тощо. Проте, незважаючи на певні досягнення, це питання вимагає подальшого аналізу, оскільки немає спільної думки щодо того, які прізвища вважати складними.

М. Л. Худаш до прізвищ-комполітів уналежнює утворення від складних слів, які виникли морфологічним способом за допомогою патронімічних суфіксів: Білосович, Золотогорченко. Ю. К. Редько всі комполіти аналізує як утворення синтаксико-морфологічного способу, хоч у межах цього способу виокремлює прізвища, утворені за синтаксичним принципом [10, с. 174–179]. О. Д. Неділько окремо розглядає складні прізвища, які виникли синтаксичним і синтаксико-морфологічним способом. Різниця між цими двома різновидами, на її думку, полягає в тому, що матеріалом для перших прізвищ були словосполучення, а для інших – поєднання основ. Названі методики, зазначає В. Д. Познанська, можна застосовувати до складних апелятивів, а не до прізвищ-комполітів, оскільки такі антропооснови виникли від прізвищ, мотивованих складними апелятивами [4, с. 9; 14, с. 14].

Прізвища-комполіти утворені шляхом ономазації особових і неособових апелятивів. На апелятивному рівні комполіти виникали переважно шляхом поєднання основ (гріховодь, остроух) та лексикалізації словосполучень (захватихата, несвятупаска). Ці комполіти легко переходили до розряду прізвищ. Проте, на відміну від односкладних, прізвища-комполіти могли яскравіше змалювати людину, точніше схарактеризувати її зовнішність чи вдачу, до того ж привносили емоційний колорит.

Серед прізвищ-комполітів можна виокремити дві групи залежно від того, яку ознаку відображено в основі прізвищ:

1. Прізвища, тотожні прізвищам з агентивним значенням в основі, в яких один із компонентів характеризує певну дію, а інший – називає об'єкт: *Гріховод* (1), *Дериземля* (1), *Дерикорчма* (2), *Дуболаз* (3), *Завалипич* (1), *Захватихата* (1), *Махиборода* (3), *Махнборода* (12), *Подопригора* (1), *Чорнобай* (3). Наявність цих прізвищ доводить, що у мові було багато жартівливих, дошкульних назв ремесел, що послуговували прізвищами: *Бикодер* (2), *Голиус* (2), *Горшковоз* (3), *Деримедвідь* (3), *Козопас* (10), *Козоріз* (1), *Муковоз* (3), *Свинобой* (1). До цієї групи належать також прізвища, мотивовані звичками їх денотатів: *Мукоїда* (1), *Неїжкаша* (4), *Несвятупаска* (10), *Ракоїд* (1).

2. Прізвища, тотожні прізвищам з атрибутивним значенням, в яких один із компонентів виражає певну ознаку, а інший – називає суб'єкт: *Біловіл* (4), *Білогай* (1), *Білокіз* (2), *Білокінь* (15), *Горбокінь* (8), *Золотоверх* (1), *Золотопуп* (1), *Карнаух* (4), *Кирнос* (4), *Красновид* (5), *Красножон* (9), *Красноніс* (1), *Красношапка* (2), *Краснощок* (3), *Кривобік* (15), *Криволап* (3), *Кривоніс* (4), *Криворот* (2), *Криворучка* (2), *Кривоус* (1), *Кривошея* (5), *Нетудихата* (1), *Островух* (1), *Рябокінь* (19), *Семиволос* (3), *Сіроштан* (1), *Сіробаба* (3), *Сіроус* (11), *Слабоус* (18), *Тіснозуб* (1), *Товстоніг* (3), *Тонкошкур* (1), *Тригуб* (6), *Тризуб* (3), *Чорновіл* (2), *Чорнозуб* (4), *Чорноус* (2), *Чорноштан* (3), *Шестопал* (3). Іменникова частина, яка входить до складу кількох прізвищ-комполітів, найчастіше позначає певну рису обличчя, тіла людини або елемент одягу, наприклад: *Криво -бік, -лап, -ніс, -рот, -ручка, -ус, -шея*. Різні іменникові основи приєднувалися до основ якісних прикметників на позначення кольорів, наприклад: *Чорно-віл, -зуб, -ус, -штан; Красно-жон, -ніс, -шапка, -щок*. Прізвища, одна частина яких мотивована лексемами на позначення тварин, виникли, на думку В. Б. Фридака, як прізвища власників цих тварин: *Біловіл* (4), *Білогай* (1), *Білокіз* (2), *Білокінь* (15), *Сивокіз* (2), *Сивокінь* (3).

Цікавими є прізвища, одним із компонентів яких виступає особове ім'я. Ці антропооснови нечисленні, але прозорі за своїм складом: *Білоіван* (10), *Чорноіван* (1). Перший компонент цих антропооснов вказує на якусь ознаку людини, переважно пов'язану з її зовнішністю, а другий – називає ім'я. Виникнення таких прізвищ пов'язано з розмежуванням у невеликому колективі людей, що мають однакові імена.

Отже, відапелятивні прізвища субстантивного типу займають в антропоніміці північної Донеччини значне місце – 2128 антропооснов, або 18,3 % від загальної кількості всього фактичного матеріалу. Вони різноманітні за семантикою і структурою основ. До мікросистеми прізвищ субстантивного зразка переходили похідні та непохідні апелятивні лексеми. Серед них переважають похідні лексеми (1220 прізвищ; 10,57 %). Проте нами зафіксовано також прізвища, утворені від непохідних апелятивів (684 антропооснови; 5,81 %). Суфікси, наявні у складі цих антропооснов, надзвичайно різноманітні за значенням і матеріальним вираженням. Найбільш поширені у прізвищах суфікси на позначення особи, зокрема форманти з агентивним значенням, а також суб'єктивної оцінки. Серед цих формантів переважають апелятиви з позитивним стилістичним забарвленням.

Бібліографічні посилання

1. **Близнюк Б. Б.** Сучасні гуцульські прізвища в історичному розвитку : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Б. Б. Близнюк. – Львів, 1997. – 23 с.
2. **Гумецька Л. Л.** Нарис з історії української актової мови XIV–XV ст. / Л. Л. Гумецька. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.
3. **Ковалик І. І.** Вчення про словотвір / І. І. Ковалик. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1958. – 78 с.
4. **Кравченко Л. О.** Антропонімія Лубенщини : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Л. О. Кравченко – К., 2002. – 20 с.
5. **Лукінова Т. Б.** Субстантивація прикметників у слов'янських мовах і власні імена // Українська діалектологія і ономастика / Т. Б. Лукінова. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 124–133.
6. **Новикова Ю. М.** Семантико-словотвірна структура прізвищ Центральної і Східної Донеччини : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Ю. М. Новикова. – Одеса, 2008. – 22 с.
7. **Падалка Р. М.** Динаміка прізвищ Слов'янського р-ну Донецької області : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Р. М. Падалка. – Д., 2009. – 20 с.
8. **Панчук Г. Д.** Антропонімія Опілля : дис. ... канд. філол. наук / Г. Д. Панчук. – Тернопіль, 1999. – 155 с.
9. **Познанская В. Д.** Антропонимия юго-восточной Украины : автореф. дисс. ... канд. філол. наук / В. Д. Познанская. – Харьков, 1983. – 20 с.
10. **Редько Ю. К.** Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – К. : Наук. думка, 1966. – 216 с.
11. **Словарь української мови : в 4 т.** / упоряд. з додатком влас. матеріалу Б. Д. Грінченко. – К., 1907–1909.
12. **Фаріон І. Д.** Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX ст. (з етимологічним словником) / І. Д. Фаріон. – Львів : Літопис, 2001. – 370 с.
13. **Чучка П. П.** Антропонимия Закарпаття : дисс. ... д-ра філол. наук / П. П. Чучка. – К., 1969. – 978 с.
14. **Шеремета С. В.** Антропонімія північної Тернопільщини : автореф. дис. ... канд. філол. наук / С. В. Шеремета. – Івано-Франківськ, 2002. – 20 с.
15. **Bystroń J.** Nazwiska polskie / J. Bystroń. – Lwów, 1927. – 224 s.

Надійшла до редколегії 03.11.11